

KONYA MEVLÂNÂ DERGÂHI SEMÂHÂNESİ VE KUBBE KASNAĞINDAKİ KUŞAK YAZILARI

KONYA MEVLÂNÂ DERGÂH'S SEMÂHÂNE (WHIRLING HALL) AND ITS DOME DRUM BELT INSCRIPTIONS

MİLAD SALMANİ*

Sorumlu Yazar

ŞERMİN BARİHÜDA TANRIKORUR**

*Rahmetli Prof. Dr. Yılmaz Önge'nin Aziz Hâtırasına****

Öz

Kubbe kasnağı kuşak yazıları; bir mimarî mekânı örten, kubbe kasnağını kuşatan, kesintisiz, anlam ve stil bakımından birbiriyle bağlantılı, uzun şerit yazılarıdır. Konya Mevlânâ Müzesi'ndeki tarihî Mevlânâ Dergâhı'nın semâhâne kubbe kasnağında çepeçevre kuşatan Arapça küfi kuşak yazılar bulunmaktadır. 400 yılı aşkındır bu semâhâne kubbesi altındaki meydana, âdâb ve erkânıyla her Cuma namazından sonra Mevlevî Âyin-i Şerifleri, güneyindeki Kubbe-i Hadra altında yatan Mevlevî tarikatının pîri, meşhur mutasavvıf Mevlânâ Celâleddin Rumî ve tarikatın kurucusu oğlu Sultan Veled'in huzurlarında icra ediliyordu. Bu çalışmada Mevlânâ Dergâhı'nın semâhâne kubbe kasnağı kuşak yazıları incelenmiştir. Söz konusu kuşak yazıları, kubbe ve pandantifler üzerinde yer alan yazı ve kalem işleri ile birlikte 1982 ve 1986 yılları arasında yapılan geniş onarım çalışmaları sırasında, 20. yüzyılda ilk defa meydana çıkarıldı. Onarımda nakkaş Mahbûb Efendi'ye ait 19. yüzyıl Türk Ampir üsluplu kalem işlerini örten muhdes, sıva raspalarından sonra çıkarılıp nakkaş Mustafa Baytal tarafından restore edildi. 1980'den beri doğru çözülmemiş kuşak yazıları, ilk defa mısraların kaynağı, transkripsiyonu ve anlamı verilerek bu çalışmada deşifre edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân-ı Kebîr*, Mevlânâ Dergâhı, Semâhâne, Kuşak Yazıları, Küfi Hat.

Araştırma Makalesi / Künye: SALMANİ, Milad – TANRIKORUR, Şermin Barihüda. "Konya Mevlânâ Dergâhı Semâhânesi ve Kubbe Kasnağındaki Kuşak Yazıları". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 110 (Haziran 2024), s. 303-328. <https://doi.org/10.60163/tkhebv.1458383>.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, milad.salmani@mgu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4261-8760.

** Dr. E-mail: tanrikorur@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4868-243X.

*** Çok kıymetli mimar-restoratör Prof. Dr. Yılmaz Önge, makalemizin yazarı Ş. B. Tanrikorur'a Selçuk Üniversitesi'nde doktora danışmanlığı yaptığı sırasında, 1992'de kalp krizi geçirek vefat etti. 1983-84 yılları arasında incelemeye aldığımız kubbe kuşak yazılarını meydana çıkaran ve restore eden nakkaş Mustafa Baytal'ın yanında iskeleye çıkıp incelemeler yapan Yılmaz Hoca'nın danışmanlığı sayesinde bugün Konya Mevlânâ Dergâhı'nın semâhâne kubbe kuşak küfi yazılarının okumasını ve deşifresini yapabiliyoruz. Yılmaz Hoca'nın o zaman yeni çıkarılan kalem işlerinin çözülmesi ve değerlendirilmesi için ipuçlarıyla dolu, değerli makalesi hâlâ sanat tarihçilerine yol göstermektedir (Önge, 1990).

-Bu makalenin bütün bölümleri her iki yazar tarafından müşterek bir şekilde yazılıp kontrol edilmişse de özellikle semâhâne tarihi ve tezyinatı ile ilgili bölümler Dr. Ş. B. Tanrikorur, Arap harfli yazıların deşifresi ve yorumları ile ilgili bölümler Dr. M. Salmani tarafından kaleme alınmıştır.

Abstract

Dome drum inscriptions are an uninterrupted row of calligraphic inscriptions connected to each other in both meaning and style, found encircling the drum of a dome. This study aims at deciphering the uninterrupted row of kufic Arabic inscriptions found encircling the drum of the dome covering the *semâhâne* (whirling hall) of the historical Mevlânâ Dergâh located in the present-day Konya Mevlânâ Museum. For over 400 years the ritualistic Whirling Ceremony of the Mevlevî Order of dervishes was performed under this *semâhâne* dome, in the presence of the *pîr* (head) of the order, Mawlana Jalaluddin Rumî and his son, Sutan Veled, the founder of the order, who are buried under the *Kubbe-i Hadra* (green dome) located to the south of the *semâhâne*. These inscriptions were first discovered in the 20th century, during the extensive 1982-1986 cleaning and repairs of Mustafa Baytal, when the covering plaster layers of the painter Mahbûb Efendi's 19th century Turkish Empire style painted decorations were rasped off the *semâhâne*'s *kubbe* and pendentive surfaces. However, since their 1980's discovery these kufic dome drum inscriptions have not been read correctly. In this study by revealing the sources, transcriptions and meaning of the lines of the kufic verses, these dome drum inscriptions were finally deciphered for the first time.

Key Words: Mawlana Jalaluddin Rumi, Divan-i Shams, Mevlânâ Dergâh, Semâhâne, Dome Drum Inscriptions, Kufic Calligraphy.

Giriş

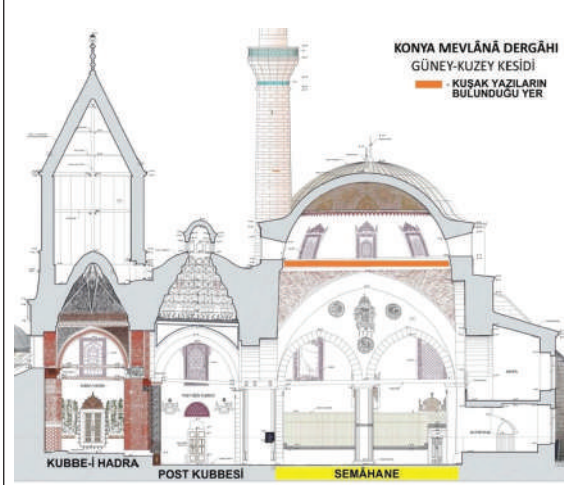
Konya Mevlânâ Dergâhı, 600 yıla yakın, Mevlevî tarikatının hem *Pîr Evi/Makamı* hem *Asitâne-i Âliyye* yani ana idare merkezi idi. Tekke, zâviyeler ve medreseler lağvedilinceye kadar, tüm mevlevîhaneler ve tarikat mensupları buradan yönetilirdi (Tanrikorur, 2004). 1925'ten sonra, Mevlânâ Dergâhı önce 1927'de "Konya Asâr-ı Atikâ Müzesi" adıyla müzeye dönüştürüldü ve ondan sonra 1954 yılında yeniden yapılan teşhir ve tanzimle "Konya Mevlânâ Müzesi" olarak kapılarını açarak günümüze kadar her yıl binlerce kişi tarafından ziyaret edildi (Bakırcı, 2007).

Mevlevî tarikatının pîri, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273) ve tarikatının kurucusu, oğlu Sultan Veled (1226-1312); Mevlânâ Dergâhı külliyesinin "*Kubbe-i Hadra*"sı altında medfundur. *Kubbe-i Hadra*, yüksek, yeşil çiniyle kaplı, silindrik dilimli bir *kubbe* ile örtülüdür (Şekil 1 ve 3). Mevlevî semâzenler 400 yılı aşkın *Kubbe-i Hadra*'nın kuzeyinde yer alan Post *Kubbesinden* sonra, geniş, kare planlı, kubbeli *semâhâne* meydanında *nutrib* eşliğinde *Mevlevî Âyîn-i Şeriflerini*, pîrin huzurunda, âdâb ve erkân ile icra ettiler. Bu düzen, tarihçi Gelibolulu Mustafa Ali'nin 16. yüzyılın son çeyreğine ait *Nusret-name*'sindeki "Lala Mustafa Paşa'nın Mevlânâ türbesini ziyareti" adlı minyatüründe açıkça görülür (Şekil 2). Bu minyatürde *Kubbe-i Hadrâ* altında, set üzerinde bulunan Hz. Mevlâna ve Sultan Veled sandukaları önünde; orta koyu pembe zemin kısmında Post *Kubbesi* altında Mustafa Ali *Nusret-name*'sini münşisi olarak çalıştığı Serdar Lala Mustafa Paşa'ya takdim ederken, *semâhâne* kubbesi altındaki mavi zemin kısmında ise Mevlevî semâzenler dairevî halka şeklinde Mevlevî semâ âyini icra ederken görülmektedir. Minyatürün alt sol köşesinde *nutrib*'da bu sahneye eşlik ederken görülür.

Kubbe kasnağı kuşak yazıları, *kubbe* kasnağını kuşatan, kesintisiz, anlam ve stil bakımından birbiriyle bağlantılı, uzun şerit yazılarıdır (Özkafa, 2008). Çalışmamızda deşifreye aldığımız Arapça kufî yazıları, bugünkü *semâhâne* *kubbe* kasnağını kuşatır (Şekil 1). Dikkat edilmesi gereken ilginç husus, hem semâ meydanını örten *kubbe* kuşak yazıları mısralarının, hem de semâ meydanında icra edilen Mevlevî *Âyîn-i Şeriflerinin* güfte mısralarının *Kubbe-i Hadra* altında yatan tarikatın pîri, Hz. Mevlânâ'nın *Divân-ı Kebîr*'inin gazellerinden alındığıdır. Demek ki tarihte, okunan

âyin güfteleri ve meydanı örten kuşak yazıları önemli bir manevi hürmet ve mimarî fonksiyon bütünlüğü sağlamaktadır.

Maalesef bu bütünlük, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde, 1887-88'deki onarım sırasında kesintiye uğratıldı. Bu onarımda semâhânenin kuzey ve doğu tarafları genişleterek iki katlı ziyaretçi ve mutrib mahfilleri ilâve edildi (Uzluç, 1946, 142-158-189) (Şekil 3). Ana ünitenin Kubbe-i Hadra bölümü

Şekil 1: Konya Mevlânâ Dergâhı: Kubbe-i Hadra- Post Kubbesi-Semâhâne Güney-Kuzey Kesidi. (Rolöve çizimi: Mimar M. Argun Kocadağıştanlı, 2008)

Şekil 2: Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Nusratname*'sinden *Lala Mustafa Paşa'nın Mevlânâ türbesini ziyareti* Minyatürü. (Topkapı Saray Müzesi H 1365, y36a)

hariç tüm kubbe ve duvar yüzeylerindeki hat ve kalem işleri, nakkaş Mahbûb Efendi¹ tarafından tamamen kapatılarak 19. yüzyıla ait Türk Ampir üsluplu kalem işleri ve hatlar ile yeniden tezyin edildi. Kalem işlerinin yenilenmesi esnasında, semâhâne kubbe kuşak yazıları üzerine bitkisel motiflerden oluşan bir süs şeridi nakşedildi.² Ancak 96 yıl sonra, 1983-1984'te, Mevlânâ Müzesi'nde nakkaş Mustafa Baytal ve ekibi tarafından gerçekleştirilen geniş çaplı onarım çalışmaları sırasında Mahbûb Efendi'nin yazılarının ve kalem işlerinin üzerlerini örten muhdes sıvalar raspalanarak altındaki yüzlerce yıllık kalem işleri ve yazılar meydana çıkarılıp yeniden boyandı.³

Maalesef, Mevlânâ Müzesinde büyük değişimlere meydana getiren 80'li yıllar onarımı, günümüze kadar uzmanlar tarafından tam bir değerlendirme yapılp yayınlanmadı (Bakırcı, 2019, 325).⁴ Onarımda yeniden ihya edilen semâhâne kubbe kuşak yazıları ise, sadece bir makalede ele alındı (Baysal, 2023).⁵

1 Günümüzde bu tezyinat onarımına ait 1305/1887 ve 1306/1888 tarihli kitâbeler, mescit mihrabın üstünde ve semâhânenin güney kemeri altında yer almaktadır. Bk. 23 nolu dipnot ve Şekil 5a ve 5b.

2 Bk. Resim 6 (Özönder, 1994, 104).

3 Bk. (Bakırcı, 2019; Erol, 1986; Önge, 1990).

4 Vakıfların 1989 tarihli toplantısında, Yılmaz Önge onarımda yapılan işlem ve değişimleri özetleyip kısaca bir değerlendirme yaptı (Önge, 1990). 2023'te yayınlanan makalede ise, daha önce yüzyıllara ve özellikle 1888'e ait onarımdaki örtülü kalem işlerinin incelemesi ve mukayesesi yapılmadan, sadece semâhâne kalem işleri ve yazılarının bugünkü durumunu değerlendirdi (Baysal, 2023).

5 Makalede, tablo halinde sunulan kuşak yazılarındaki yirmi beş Arapça mısradan sadece dokuz tanesi

Çalışmamızın amacı, 80'li yıllarda yeniden keşfedilen ve bugüne kadar çözülmemiş semâhâne kubbe kasnağı Arapça kuşak yazıları; mısraların *Divân-ı Kebir*'indeki gazel kaynakları, transkripsiyonu ve anlamı vererek ilk defa deşifre etmektir.

1. Konya Mevlânâ Dergâhı Semâhânesinin mimarîsi ve tezyinatına kısa bir bakış:

Kuşak yazılarının doğru deşifre edebilmek için buldukları Mevlânâ Dergâhı semâhânesi mimarî ve tezyinat tarihini gözden geçirmek gerekecektir. Böylece yazıların tahmini tarih ve geçirdiği önemli onarım, tadilât ve inşa ilâveleri gibi müdahaleleri de anlaşılacaktır.

Mevlânâ Dergâhı'nın mimarî manzumesi, 13. yüzyıldan 1925'e kadar hayır ve hasanat sahiplerinin inşa, onarım, tadil-tağyir ve ilâveleriyle sürekli çehre değiştirerek günümüzdeki karmaşık halini almıştır. Zamanın sultan veya beyleri Mevlânâ'ya duydukları büyük saygıdan dolayı, dergâha herhangi bir hizmette bulunmayı şeref addediyorlardı. Ancak Selçuklu çağındaki şekilden bambaşka bir hüviyete bürünmüş olan Mevlânâ türbesinin, Mimar Bedreddin'in eseri olan ilk yapısından başlayarak sonraki müdahalelerle hangi şekillere girdiği ve yapılan değişikliklerin hangi kısımlara inhisar ettiği kesinlikle bilinmemektedir. Mamafih türbenin; Karamanoğulları zamanındaki gelişme ile Osmanoğulları Dönemi'nde 16. yüzyıl başlarındaki mescit ve semâhâne ilâveleri gibi değişik zamanlardaki çeşitli onarım ve tadilât sonunda, etrafındaki türbeler, dedegân hücreleri ve matbah-ı şerîf gibi tekke yapılarının ilâvesiyle şimdiki görünüşünü aldığı anlaşılmaktadır. Çok uzun ve karışık olan bu konuda, Mevlânâ Dergâhı'nın başlangıçtan son durumuna kadar bilinen veya tahmin edilen ana mimarî tarih gelişmeleri bir kronoloji⁶ krokisinde özetlenmeye çalışıldı (Şekil 3).

Birçok araştırma ve neşriyata rağmen, Mevlânâ Dergâhı ve türbesinin mimarlık ve sanat tarihi yönünden gelişimini ve değişimini konu alan, yeterli bir bilimsel inceleme yapılmamıştır. Dergâh ve türbenin inşa safhaları hakkında tarihî bilgiler çok mahdut olduğundan sadece belli kitâbelere, Eflâkî, Şikârî, Evliyâ gibi yetersiz yazılı kaynak ve arşiv kayıtlarına, minyatür ve gravür gibi eski resimli belgelere, mimarî üslup, malzeme ve süslemelere dayanılarak tahminler yapılabilmiş, her araştırmacı kendine göre yorumlar ileri sürmüştür. Türbe-semâhâne-mescit ana ünitesinin inşa gelişim safhalarının tarihlendirilmesindeki çözülmemiş meselelerin ancak detaylı bir sondaj ve araştırma kazısından sonra sağlıklı olarak çözümlenebileceği kanaatindeyiz.

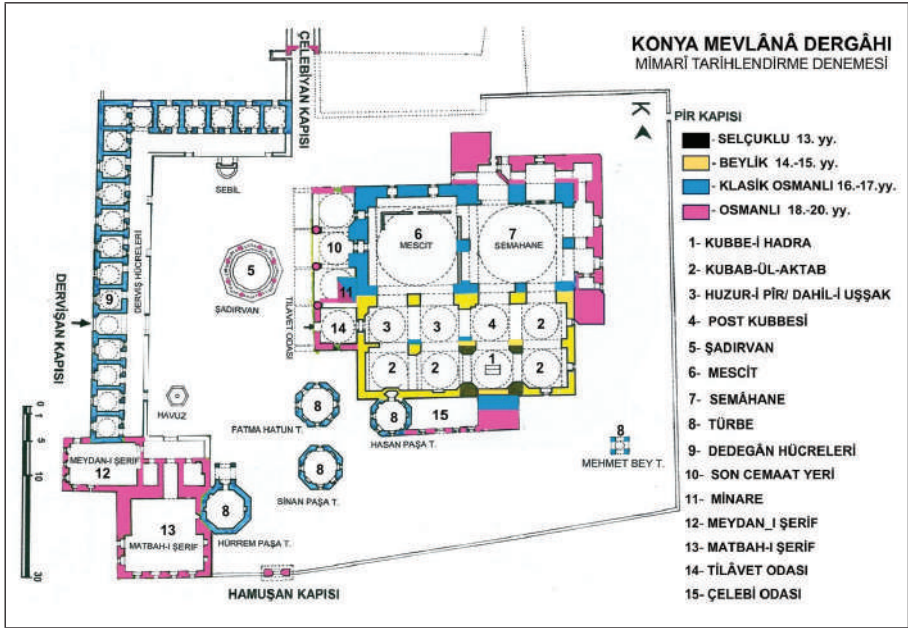
Nitekim 1983-86 arasındaki onarımı,⁷ Mart 1996'da yapılmış semâhâne sondajı (Bakırcı, 1999) ve 2018-2019 arasındaki Kubbe-i Hadra onarımında,⁸ daha önce tahmin edilmeyen ve sanat tarihçileri tarafından henüz tam değerlendirilmemiş eski türbe/ semâhâne/ mescit sınırları ve tezyinat kalem işleri ortaya çıkmıştır. Kaynaklardaki bilgi ağırlığı ve değerlendirmeler, Dergâhın diğer birimlerinden ziyade Kubbe-i Hadra türbe kısmının mimarisi ve kalem işleri üzerinde odaklanmıştır. Bu yüzden semâhâne, mescit, hücre, matbah gibi ünitelerin tarih içinde ne şekil aldığı ve ne gibi gelişmeler geçirdiği tam anlamı ile karanlıktadır.

doğru tespit edilebilmiş ve 'çok bozulmuş ve okunması zor' olan mısraların *Divân-ı Kebir* gazel kaynakları, transkripsiyonu ve anlamı verilememiştir (Baysal, 2023, 23).

6 Mevlânâ türbesinin detaylı onarım ve inşa kronoloji cetveli için bk. (Konyalı, 1964; Özönder, 1987; Tanrıkorur, 2000; Uzluk, 1946).

7 1983-86 arasındaki onarım hakkında bk. (Bakırcı, 2019; Erol, 1986; Önge, 1990).

8 Detaylı bilgi için bk. (Bakırcı, 2019; Baysal, 2020; Baysal - Sayin, 2019; İrteş, 2020).

Şekil 3: Konya Mevlânâ Dergâhi Kronolojik Mimari Kroki Denemesi. (Tanrıkorur, 2000)⁹

Mevlânâ Dergâhının kuruluşu, 13. yüzyıl Selçuklu Döneminde, 1231'de Mevlânâ'nın babası Sultanü'l-Ulemâ Bahaeddin Veled'in, Selçuklu Sultan I. Alâeddin Keykubâd (ö. 1237) tarafından bağışlanan Konya şehir surları dışındaki gül bahçesine defnedildiği zamana dayanır. Sonra 1273'te, Mevlânâ vefat edince babasının türbesi batısında bulunduğu Sultan Bağı Mezarlığına defnedildi ve kabrinin üstüne Alemeddin-i Kayser bir türbe yaptırdı (Eflaki, 2006, 589-590).

Mevlânâ türbesi bir ziyaretgâh halini alınca, Çelebi Hüsameddin zamanından (1273-1284) itibaren oraya zengin vakıflar yapılmağa başlanmıştır; müezzin, hâfız, mesnevîhan ve mıtrîb elemanları görevlendirilmiş, türbede her cuma namazından sonra Kur'ân ve *Mesnevî* okunup semâ yapılmaya âdet olmuştu (Eflaki, 2006). Bu tarihte bu kadar kalabalık toplantı ve semâ meclisleri yapılabilmesi, misafirlerin ağırlanabilmesi ve görevlilerin barınması için türbenin yanına muhakkak tekke yapıları inşa edilmiş olmalıdır. Nitekim Şikârî'nin naklettiğine göre, 1277'de, Karamanoğlu Şemseddin I. Mehmed Bey (ö. 1277) Konya'yı işgal ettiği zaman, '*Hankâh-ı Mevlânâ*'ya gidip ününü duyduğu Mevlânâ'yı ziyaret etmiştir (Şikârî, 1946, 43-44).

Sultan Veled zamanında (1284-1312) Mevlevî tarikatı kurulmuş ve yayılmıştır. Öyle ki 1332'de, İbn Batutâ dergâhı Konya'nın en büyük tarikat merkezlerinden biri olarak seyahatnamesinde yazmıştır (İbn Batuta, 1333, 322-323).

1396'da Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey (1357-1398), Görkes seferine çıkmadan önce, Mevlânâ Türbesini ziyaret edip sefer başarıyla sonuçlanırsa seferin ganimetleriyle Mevlânâ'nın üzerine bir yeşil türbe yapacağını va'detmiş ve sonra bunu yerine getirmiştir (Şikârî: 1946, 107). 1402'de ise, Karamanoğlu Nasrüddin II. Mehmed Bey (ö.1423) ve 1443'de, oğlu Karamanoğlu Sârimüddin İbrahim

⁹ Tanrıkorur, bu şekil 2000 tarihli doktora tezinden alarak tekrar gözden geçirerek bazı değişiklikler yapmıştır.

Bey (ö.1464) Mevlânâ Türbesi ve derviş hücrelerinde bazı genişleme ve tamirler gerçekleştirmiştir.¹⁰ Karamanoğullarının son zamanlarına rastlayan bu inşa faaliyeti muhtemelen türbenin genişletilmesiyle ilgili olup Kubbe-i Hadrâ'nın batı ve doğusunda bulunan "Kubâbü'l-Aktâb" (kutupların kubbeleri) denilen türbe kısmıyla çift kubbeli türbe aralığı ve bugünkü Kubbe-i Hadrâ'nın kuzeyindeki içi stalaktitli fenerli post kubbesinin bulunduğu yerde bir kubbe ilâve edilmiştir (Şekil 3).¹¹

15. yüzyılın ilk yarısında, Karamanoğullarının son Dönemi'nde inşa edilen eserlerde, çağdaşı oldukları II. Murad ve Fatih Dönemleri Osmanlı mimarisinin etkisi ve rekabeti kuvvetle hissedildiğinden,¹² söz konusu birimlerin, Konya'nın Osmanlılara intikal ettiği Fatih Dönemi'nde eklenmiş olmaları da ihtimal dâhilindedir.¹³

1499'da II. Bayezid Dönemi'nde (1481-1512) türbe içi onarılmış ve nakışları mevlevî sanatkarı Halepli Mehmed oğlu Abdurrahman tarafından yenilenmiş olduğu, Kubbe-i Hadra'nın güney iç duvarındaki bugünkü (eksik) nakış kitâbesinden anlaşılıyor. Kitâbenin alt tarafı silindiği için onarımın yapıldığı tarih ve nakışların dışında ne içerdiğini tam olarak bilinmemektedir. Ancak bu kalem işleri ve hat yenilemesinin Kubbe-i Hadra¹⁴ ve Kubâbü'l-Aktâb üzerindeki erken Osmanlı damgasını arttırdığı bellidir.

1.1. Semâhânenin Mimarı Tarihi:

1512'de Yavuz Selim'in Mısır seferine giderken Konya'da konaklayıp Mevlânâ Dergâhının su sıkıntısını gidermek üzere Tutlu'dan su getirtmiş ve türbe avlusunda yeni bir şadırvan inşa ettirmiş olduğu, üzerindeki suluklu kitâbenin tarih mısraında geçen ve ebcedle 918 /1512'yi gösteren '*havz-ı cinân*' (cennetler havuzu) ibaresinden anlaşılmaktadır. Yavuz kifayetsiz vakıfları arttırdı ve dergâh tamirinde Kubbe-i Hadrâ'nın güney duvarında görülen bir yatıklığı gidermek maksadıyla dıştan destekleyen kalın payanda duvarı yaptırmış, kubbelerin üstünü ilk defa kurşunla kaplattırılmış ve dergâh etrafına bir ihata duvarı çektirmiştir. Bazı kaynaklar, I. Selim'in semâhâne-mescit kanadı da inşa ettiğini yazarken (Erdoğan, 1950; Konyalı, 1964; Uzluk, 1946) başkaları semâhâne-mescit ile iki minareli Selimiye Camiinin Kanunî tarafından yaptırıldığını iddia etmekte.¹⁵ Bu hususta kaynaklar arasındaki ihtilâf, mescit-semâhâne kanadının kitâbesiz oluşu ve Akyurt (1930) gibi çoğu yazarların III. Selim'in hediye ettiği Mevlânâ sanduka örtüsü üzerindeki işlemeli 973/1565 tarihini,¹⁶ semâhâne ile mescidin inşa tarihi olarak kabul etmelerinden kaynaklanır.

10 Detaylı bilgi için bk. (Özönder, 1987, 17-18; Uzluk, 1943, 53-56; Uzluk, 1946, 84-92).

11 Detaylı bilgi için bk. (Dülgerler, 1994, 191; Konyalı, 1964, 638-639; Tuncer, 1991, 99-100).

12 Karamanoğlu Dönemine ilişkin kaynak bk. (Diez vd., 1950).

13 Nitekim Veled Çelebi'ye göre II. Murad zamanında hücreler ve türbe etrafında bazı onarımlar yapılmıştır. Bk. (Uzluk, 1946).

14 Detaylı bilgi için bk. (Baysal, 2020; Baysal - Sayin, 2019; İrteş, 2020).

15 (Çelebi, 1314, I/160; Karaçelebizade, 1248, 197; Peçevi, 1968, I/426; Ramazanzade, 1290, 266; Sakıb Dede, 1283, I/143; Solakzade, 1297, 587; von Hammer-Purgstall, 1332, VI/153) gibi yazarlar bu görüş-teler. Bk. (Konyalı, 1964, 646-649; Küçükdağ, 2009).

16 Tarih şöyledir: "Allah onun sırrını mukaddes eylesin! Şah Sultan Süleyman, Mevlânâ'nın bu makamını ve menzillerinin yapımını emretti 973." Bizce burada kastedilen makam, püshidenin altında bulunan Mevlânâ ve Sultan Veled'in mermer sandukaları olmalıdır. Bk. (Erol, 1991).

	 <p style="text-align: right;">5a</p>
<p>Şekil 4: Matrakçı Nasuh'un 1534 Tarihli Konya Minyatürü.</p>	 <p style="text-align: right;">5b</p>
	<p>Şekil 5: Konyalı Nakkaş Mahbûb Efendi'nin (a) Mescit ve (b) Semâhânedeki 1305 ve 1306 Tarihli İmzaları. (Foto: Polat, 2009)</p>

15. yüzyılın sonunda veya 16. yüzyılın ilk çeyreğinde, yani ya II. Bayezid (1481-1512) veya Yavuz Selim (1512-1520) Dönemlerinde, yapılan tadilatla türbenin kuzeyine günümüzdeki semâhâne-mescit ünitesinin ilâve edilmiş olabileceğini de tahmin edebiliyoruz. Tahminimizin ilk mesnedi, II. Bayezid devrinin sosyo-politik durumunda Anadolu'da Safevî propagandasına karşı ehl-i sünnet tarikat merkezlerinin güçlendirilmesidir (meselâ Hacı Bayram Külliyesinin türbe kapısı ve minare ilâveleri ile Balım Sultan aracılığıyla Hacı Bektaş Dergâhı'nın tevsî ve reorganizasyonu yapıldı). Bu faaliyet ile birlikte Mevlânâ Dergâhı II. Bayezid tarafından da genişletilmiştir. İkinci mesnedimiz, Hz. Mevlânâ'ya büyük hürmeti olan ve Mısır seferinden dönüşte Şam'da Şeyh Muhiddin Arabî Külliyesini inşa ettiren Yavuz Selim'in, Mevlânâ Dergâhını tamir ettirirken önüne sadece yeni bir şadırvan yaptırmakla kalmayıp Dergâhın mescit-semâhâne ihtiyacını da gidermiş olması ihtimalidir. Üçüncü mesnedimiz ise, Matrakçı Nasuh'un 1534'te Kanunî'nin Bağdat seferine giderken Konya'yı ziyaretini konu alan minyatüründe Mevlânâ Dergâhının tasvir edilışıdır (Şekil 4).¹⁷ Minyatürün sağ alt köşesinde, “*Mevlâna Hz. Molla Hünkâr*” külliyesinde Yavuz Selim'in inşa ettirdiği şadırvanı, çektiği ihata duvarı, kurşunla kaplattığı kubbeli türbe bölümünün kuzeyinde minareli iki kubbeli, mescit-semâhâne kanadı görünmektedir.¹⁸ Şu hâlde bu kanat 1534'ten önce,

17 Bk. İst. Ü Ktp. no. TY 5964, 1533-36 tarihli Nasuhü's-Silâhî Matrakçı (1533) v. 17a ve (Matrakçı, 1976, 67).

18 Minyatürde 16. yüzyıl ortalarından itibaren dergâhın batısında değişik tarihlerde inşa edilecek (halk arasında Selimiye Camii olarak bilinen) Kanunî Sultan Süleyman Camii (Küçükdağ, 2009) ve Şehzade II. Selim'in 1563 tarihli imaret henüz inşa edilmemiş görünüyor.

ya Kanunî Dönemi'nden önceki bir tarihte ya da Kanunî saltanatının ilk yıllarında (1520¹⁹ ve 1534 arasında) inşa edilmiş olmalıydı. Bu tarih diliminin de 1520-1523 arasına kadar indirilmesi mümkündür.²⁰ Ancak kaynaklarda bu yıllarda Kanunî'nin Konya'da bir inşa faaliyeti gösterilmemektedir. Eğer Sinan'ın mimarbaşı olduğu yıllarda bir onarım veya mescit-semâhâne kanadı yaptırılmış olsaydı, bu önemdeki bir görev, Şeyh Abdülkadir Geylanî ve Şeyh Muhiddin Arabî Tekkelerinin tamirlerinde olduğu gibi, mutlaka Sinan'a verilir ve bu da bütün tezkirelerde zikredilirdi.²¹ Ayrıca mescit-semâhâne kanadında Osmanlı klasik üslûbundan ziyade daha erken Osmanlı Dönemi'nin üslûp ipuçları vardır. Kanaatimizce Kanunî'nin 1565-1566'daki türbe-mescit-semâhâne onarımında, Kubbe-i Hadra'da Mevlânâ ve Sultan Veled için bir gök mermer sanduka yaptırılmasından (Konyalı, 1964, 648-649) başka sadece post kubbesinin yeniden düzenlenmesi ve son cemaat yeri gibi eksik mimarî elemanların tamamlanması söz konusudur.

Tüm bu karışık tarihlendirme iddialarına rağmen, elimizdeki bilgi, çalışmamızın asıl konusu olan kuşak yazıların bulunduğu Mevlânâ Dergâhı semâhânesinin, 1523'ten önce, erken Osmanlı Dönemi'nde bir tarihte inşa edildiğini işaret etmektedir.

1.2. Konya Mevlânâ Dergâhı yazı ve kalemişleri:

“Mimari yapılardaki yazı ve kalemişlerinin dönem dönem (sık) onarımlar geçirmesi mukadderdir. Kubbe, tavan gibi birimlerde iklimden kaynaklanan yağmur ve kar sularının sızıntıları nedeniyle sıva yüzeyin nemlenip kabarması, ısı ve ışık kaynaklarından çıkan duman, is gibi çevresel faktörler veya insan nefesinin sıva yüzeyinde oluşturduğu tabaka gibi etkenler nakışların bozulmasında önemli rol oynar. Bunların yanı sıra kişilerin dış müdahaleleri ve bilinçsiz onarımlar da kalemişlerinin kalıcı hasara maruz kalmasında etkindir.” (İrteş - Baysal, 2021, 129).

Yukarıda zikredilen sebeplerinden dolayı, semâhâne kubbe kasnağı üzerine fırça ve boya ile işlenmiş kuşak yazılarının ilk hâlini tahmin etmek ve son hâlini tarihlendirmek, semâhânenin mimarisinden daha da karışık ve zor bir konudur. Kuşak yazıların 400 yıl içerisinde geçirdiği onarımların detaylı arşiv kayıtları olmadığı için, son iki onarımın dışında, yazılara ne değişiklikleri geçirdiği ve kimin tarafından müdahale edildiği tam bilinmiyor.

19. yüzyılda Dergâhın 1808-1839, 1814-1858, 1861-1876 yıllarında geçirdiği onarımlar arasında 1816'daki hayli geniş çaplı onarım ve yenilenmeleri dikkat çekmektedir. Bu onarımda, semâhânenin döşemesi ve semâhâne ile mescidin kubbe içleri yapılmış, üç tarafında bulunan duvarların üç kat badanayla pencerelerin etrafının çeşitli renklerde boya ile nakışın yenilendiği dikkat çekmektedir. 1817'te Sultan Selim Camii ile birlikte semâhâne, mescit ve diğer yerlerin sıva ve nakışları; pencerelerin tel örme kafesleri ve kubbelerin kurşunlarının tamir ve yenilenme işlerinin, noksanların tamamlanmış olduğu görülmektedir (Özönder, 1987, 24).

19 Kanunî 1520'de tahta çıkmıştır.

20 Çünkü 1523-1524'de Kanunî'nin sadrâzamı Piri Mehmed Paşa, dergâhın batısında ve dergâha ait bir arsanın üzerine hücrelerin çevrelediği bir ön avlulu camiye ihtiva eden bir mevlevî zâviyesini inşa ettirmiştir (Küçükdağ, 1992). O tarihte Pir Evinde mescit-semâhâne ünitesinin ihtiyacı söz konusu olsaydı, Piri Mehmed Paşa veya Kanunî kendisi daha önce onu inşa ederlerdi ve kaynaklarda geçerdi.

21 *Tezkiretü'l-Bünyan*, *Tezkiretü'l-Ebniye* ve *Adsız Risale*'deki listelerde Konya'da Mimar Sinan tarafından yapılmış herhangi bir âbide görünmemekte, sadece Sinan'ın o vakitler hassa mimarbaşı olduğu belirtilmektedir.

Kuşak yazıları etkileyen en önemli onarım ise, II. Abdülhamid zamanında 1886-1889'da gerçekleşti. Mescit onarıldı,²² semâhânenin kuzey ve doğu tarafları genişleterek mutrib heyeti, erkek ve kadın ziyaretçiler için iki katlı mahfiller inşa edildi (Uzluk, 1946, 142, 158-189); (Şekil 3). Onarım esnasında 1305-1306/1886-1887'de, Tilâvet Odası, Kubâbü'l-Aktâb, Post Kubbesi, semâhâne ve mescidin bütün duvar ve kubbelerinin kalem işleri ve yazıları, nakkaş Mehmed Mahbûb el-Konevî b. Hamdi Mustafa Rüşdî (d.1843-ö.1897; imzası: Şekil 5a, 5b)²³ tarafından kapatılarak üzerlerine 19. yüzyıl Türk Ampir üsluplu tamamen yeni kalem işleri ve hatları nakşedildi (Şekil 6a, 6b, 12a).

Ancak 96 yıl sonra, Cumhuriyet Dönemi'nde, 1982-1986 yıllarındaki kapsamlı onarım çalışmaları sırasında Mahbûb Efendi'nin nakşettiği kalem işleri ve muhdes sıva raspalanarak altından daha erken Osmanlı dönemlere ait kalem işleri ve yazılar açığa çıkarılıp üstlerinden geçilerek yeniden boyandı. (Şekil 7a, 7b). Bu onarım çalışmaları Manisa'da ikamet eden Özbek asıllı, kalemkâr Mustafa Baytal ve ekibi

6a

6b

Şekil 6a, 6b: Nakkaş Mehmed Mahbûb Efendi'nin Kubâbü'l Aktab'daki 1887'li yıllara Ait Bazı Hat Yazıları. (Fotolar: Tanrıkorur'un 1980'lara ait arşivinden)

7a

7b

Şekil 7a,7b: Nakkaş Mustafa Baytal'ın Aynı (Şekil 6a, 6b) Yerlerinde İhya Ettiği 1980'li Yılların Hat ve Kalem İşleri. (Fotolar: Haşim Polat, 2009)

22 Bu onarıma ait 1307/1889 tarihli kitâbe mescidin son cemaat yeri üzerinde bulunmaktadır.

23 Konyalı Mahbûb Efendi'nin imzası hem mescit mihrabının üstündeki mavi zeminli "Resseme hâzihi'l-hutût ve'n-nukûş Mehmed Mahbûb el-Konevî b. Hamdi Mustafa Rüşdî sene 1305" tarihli kitâbesinde (Şekil 5a) hem semâhânenin güney kemer dolgusundaki en üstteki resmedilmiş dikdörtgen başlık içerisinde "Yâ Hazret-i Celâleddin Rumî b. Sultanü'l-ulemmâ kuddisse sırrihu Mehmed Mahbûb resseme 1306" yazılarının sonunda yer almaktadır (Şekil 5b). Mahbub Efendi hakkında daha detaylı bilgi için bk. (Özönder, 1994, 93-108).

gerçekleştirdi (Bakırcı, 2019, 325). Onarım sırasında, zamanın müze müdürü Erdoğan Erol²⁴ ve Önge'ye göre, "çalışmanın bilimsel niteliğini ortaya koymak" için "sıva ve badana rasparları sonucu bulunan yeni kompozisyonların kalıpları alınmış; fotoğrafları çektilmiş; onarım öncesi ve sonrası durumları albümler hâlinde belirlenmiş" "çünkü sanat ve mimarlık tarihi araştırmacıları, burayı gezen ziyaretçiler, dönemlerin nakışlarını mukayese imkânından mahrum bırakılmışlardır" (Önge, 1990, 323).

Maalesef alınan kalıplar ve hazırlanan fotoğraf albümleri Mevlânâ Müzesi arşivlerinden kaldırıldığı için²⁵ 1980'li yıllar onarımında semâhâne kubbe ve pandantif yazı ve kalem işlerinin ne safhalar geçirdiğini inceleme imkânımız olmamıştır.

Ancak Mahbûb Efendi veya Mustafa Baytal'a ait kalem işleri ve yazıları incelendiği zaman, çok motif ve harf deformasyonu görüldüğü için bu kalem işleri ve yazıların belki birkaç yüzyıl çok hatalı yenilenme onarımları geçirdikleri ortaya çıkıyor. Yani bunların vasıflı nakkaş ve hattatların ellerinden çıkmadığı anlaşılmaktadır.

2. Semâhâne kubbe kuşak yazıların bulunduğu tezyinat ortamı

Mevlânâ Dergâhı'nın semâhânesi (11.57 m. x 11.93 m.) kare plana yakın, semâ meydanına sahiptir. Semâhâneyi örten 11.05 m. çapı ile 5.27 m. yüksekliği kubbe ve pandantifler tamamen benzeyen erken bir döneme ait kalem işleriyle tezyin edilmiştir. Buna karşın semâhânenin kubbe kemerlerinin altındaki duvar yüzeyleri 19. yüzyıla ait yazılar ve Türk Ampir tezyinatına sahiptir (bk. Şekil 1, 3 ve 12a).

2.1. 1888-89 Tarihli semâhâne kubbe kemerlerinin altındaki duvar tezyinatı ve yazıları:

Semâhâne kubbesini taşıyan kemerlerin sınırlandığı duvar yüzeyleri üzerine, 1306/1888-1889'da nakkaş ve hattat Konyalı Mahbûb Efendi tarafından resmedilen ayaklı sehpalardan üzerinde, dikdörtgen miğfer başlıklı, Mevlevî destarlı sikkeleri ve çelenk içine alınmış dairevî yazı levhaları (Şekil 8, 9, 10, 11) hemen dikkati çeker. 19. yüzyıla ait Türk Ampir üslûpla resmedilen bu semboller, özgün haline bırakılmış ve 1983-1984 onarım sırasında dökülmemiştir (Önge, 1990, 322). Bu semboller ve içerdikleri yazılar incelediğinde: miğfer başlıklı destarlı Mevlevî sikkeler üzerine en önemli Mevlevî meşayih adları yazıldığı ve çelenkli levhaların İslâm'ın on iki imam ve dört halifesinin adlarını içerdiği fark ediliyor. Resmedilen sembollerin bir nevi silsile-i Tarikat-i Mevlevî'ye temsil ettikleri hemen anlaşılıyor. Mevlevî âyinlerinin icrâ edildiği semâ meydanının etrafındaki duvarlarda silsile-i Tarikat-i Mevlevî'ye bulunması, âyinlere ciddi bir manevi atmosfer katmaktaydı. Kuzey kemerinin altındaki duvarda destarlı Mevlevî sikkeleri üzerine Mevlevî tarikatının pirî Mevlânâ Celâleddin Rumî b. Sultan-ül ulemâ (Şekil 8, Tablo 1); kible tarafındaki güney kemerinin altındaki duvarda Allah ve Muhammed'in levhaların ortasında, destarlı Mevlevî sikkeleri üzerine Mevlevî tarikatının kurucusu, Sultan Veled b. Mevlânâ (Şekil 9, Tablo 2); doğu kemerinin altındaki duvarda destarlı Mevlevî sikkeleri üzerine Hz. Mevlânâ'nın hocası, Şeyh Şemseddin Tebrîzi (Şekil 10, Tablo 3) ve batı kemerinin altındaki duvarda destarlı Mevlevî sikkeleri üzerine Hz. Mevlânâ'nın

24 Kasım 2023 tarihli görüşmemizde eski Konya Mevlânâ Müzesi müdürü, Erdoğan Erol "Onarım öncesi, sırası ve sonrası çekilen fotoğraflar büyük albümlere yerleştirilerek Mevlânâ Müzesinin arşivine kaldırılmıştır." dedi.

25 2023 Kasım'da şimdiki Konya Mevlânâ Müzesi müdürü yardımcısı Naci Bakırcı'ya albümleri görmek istediğimi söylediğimde bu albümlerin Müze arşivinden kaldırıp Konya Müze Müdürlüğüne teslim edildiğini söylemiştir. Ancak albümlerin akıbetini öğrenip çekilen fotoğrafları görüp inceleyemedik.

Mesnevî-i Şerîf'inin kâtibi ve ilk halifesi, Şeyh (Çelebi) Hüsameddin'in (Şekil 11, Tablo 4) adlarının yazıldığı dikkati çeker.

Şekil 8. Kuzey Kemerin Altındaki Duvar Yazıları

Şekil 9. Güney Kemerin Altındaki Duvar Yazıları

Tablo 1: Kuzey Kemerin Altındaki Duvar Yazıları

يا حضرت امام محمد مهدي رضي الله عنه Yâ Hazret-i İmâm Muhammed el-Mehdî radiyallahu anhu	يا حضرت جلال الدين رومي بن سلطان العلماء قدسة سره محمد محمود رسم ١٣٠٦ Yâ Hazret-i Celâleddîn Rumî bin Sultanü'l-ulemâ kuddise sırruhu Mehmed Mahbûb resemehu 1306 [M.1888-89]	يا حضرت امام علي النقي رضي الله عنه Yâ Hazret-i İmâm Ali e'n-Nâkî radiyallahu anhu
	يا حضرت امام حسن العسكري رضي الله عنه Yâ Hazret-i İmâm Hasan el-Askerî radiyallahu anhu	

Tablo 2: Güney Kemerin Altındaki Duvar Yazıları

محمد (صلى الله عليه وسلم) Muhammed s.a.s.		الله (جله جلاله) Allah c.c.
يا حضرت امام جعفر الصادق رضي الله عنه Yâ Hazret-i İmâm Ca'fer es-Sâdık radiyallahu anhu	يا حضرت سلطان ولد بن مولانا قدس سره Yâ Hazret-i Sultan Veled bin Mevlânâ kuddise sırruhu	يا حضرت امام زين العابدين رضي الله عنه Yâ Hazret-i İmâm Zeynelâbîdîn radiyallahu anhu
	يا حضرت امام محمد الباقر رضي الله عنه Yâ Hazret-i İmâm Muhammed el-Bâkır radiyallahu anhu	

Şekil 10: Doğu Kemerin Altındaki Duvar Yazıları

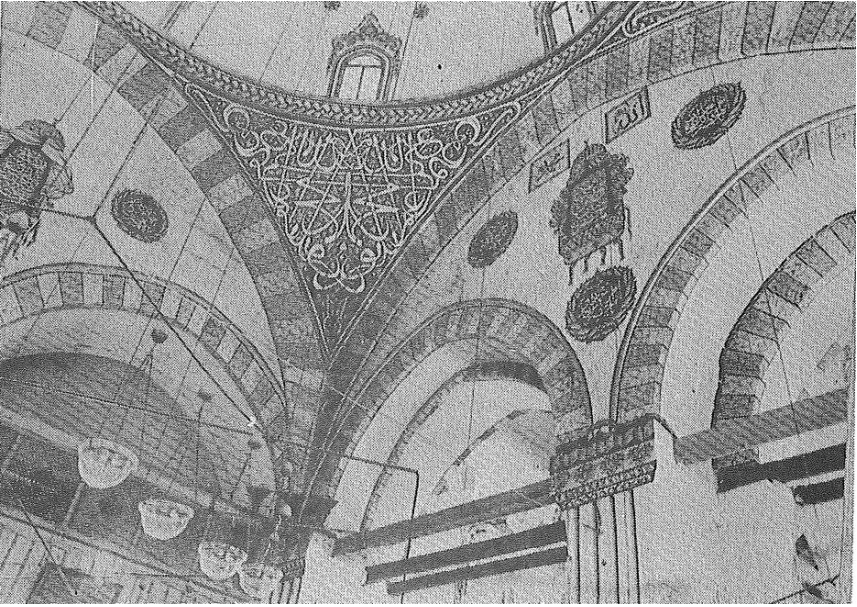
Şekil 11: Batı Kemerin Altındaki Duvar Yazıları

Tablo 3: Doğu Kemerin Altındaki Duvar Yazıları

يا حضرت امام محمد التقي رضي الله عنه Yâ Hazret-i İmâm Muhammed e't-Takî radiyallahu anhu	يا حضرت شيخ شمس الدين تبريزي قدس سره العزيز Yâ Hazret-i Şeyh Şemseddin Tebrizî kuddise sırruhu el-azîz	يا حضرت امام موسى الكاظم رضي الله عنه Yâ Hazret-i İmâm Mûsâ el- Kâzım radiyallahu anhu
	يا حضرت امام موسى الرضا رضي الله عنه Yâ Hazret-i İmâm Mûsâ e'r-Rızâ radiyallahu anhu	

Tablo 4: Batı Kemerin Altındaki Duvar Yazıları

يا حضرت امام حسين رضي الله عنه Yâ Hazret-i İmâm Hüseyin radiyallahu anhum	يا حضرت شيخ حسام الدين قدس سره العزيز الغفار Yâ Hazret-i Şeyh Hüsameddin kuddise sırruhu el-aziz el- gaffâr	يا حضرت امام علي كرم وجهه الله رضي الله عنه Yâ Hazret-i İmâm Ali kerreme vechehu Allahu radiyallahu anhu
	يا حضرت امام حسن رضي الله عنه Yâ Hazret-i İmâm Hasan radiyallahu anhu	

Şekil 12a: Nakkaş Mehmed Mahbûb Efendi'nin 1887'li Yıllara Ait Mevlânâ Dergâhı Semâhâne Kemer, Pandantif ve Kubbe Kuşak Yazısı, 1982'deki Onarımdan Önceki Durumu.
Foto: (Özönder, 1994, 104)

2.2. 1980'li Yıllarda ihya edilen semâhâne kubbe pandantifi ve yüzeyindeki tezyinatı ve yazıları:

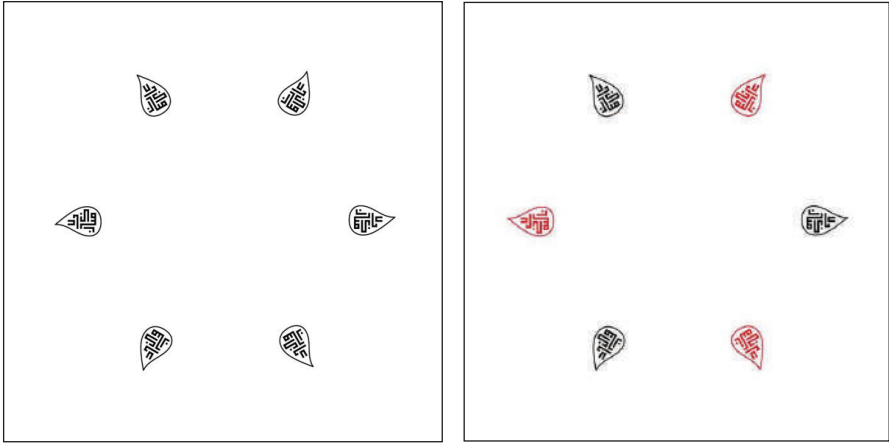
Semâhâne kubbe kemerlerinin altında yer alan 19. yüzyıla ait duvar tezyinatı ve yazıları dışındaki tüm semâhâne kalem işleri ve yazılar 1983-84 yıllarındaki onarım sırasında, kalemkâr Mustafa Baytal ve ekibi tarafından muhdes sıvaların altından çıkarılıp yeniden ihya edilmiş ve 19. yüzyıldan öncesine ait olduğu iddia edilmektedir (Baysal, 2023; Önge, 1990). Ancak bu kubbe pandantifleri ve kubbede yer alan kalem işleri ve yazıların sağlıklı bir değerlendirmesini yapabilmek için muhakkak Önge ve Erol'un söz ettikleri, onarım safhalarını gösteren arşiv dosyasındaki fotoğrafların ve çıkartılan kalıpların incelenmesi gerekmektedir.²⁶ Ancak daha önce söz ettiğimiz sebeplerle bu arşiv dosyasındaki fotoğraflara ve kalıplara ulaşamadığı için, kalan semâhâne kubbe tezyinatı ve yazılarında görülen motif ve yazı deformasyonlarının veya bozuk noktaların -yani 1980'li yıllarda yapılan onarımda veya önceki yüzyıllardakilerde- neyden kaynaklandığını söylemek mümkün değildir. Ama arşivimizde bulunan Mahbûb Efendi'ye ait eski yazıların çoğunu, 1980'li yıllarda sıva altından çıkarıp ihya eden Mustafa Baytal'a ait yeni yazıların farklı kalem işleri olmamasına rağmen yazıların benzer ibâreler içerdiklerine tanık olmaktadır (Bk. Şekil 6a, 6b ve 7a, 7b ve 12a, 12b).

26 Detaylı bilgi için bk. (Önge, 1990, 323) ve dipnot 25.

Şekil 12b: Mevlânâ Dergâhı Semâhâne Kubbesi, Pandantif ve Kemer Altındaki Tezîyatı
(Foto: H. Polat)

<p>Şekil 13a: Kubbe Göbeği Celi Sülüs Yazılar</p>	<p>13b: Damla Şeklindeki Ters İşlenmiş Makili Yazılar</p>	<p>13c: damla şeklinde Doğru İşlenmiş Makili Yazılar (Ali Toy)</p>	<p>13d: düz</p>	<p>13e: istifli</p>

Şekil 14a: Kompozisyon 1
Damla Şeklindeki ‘Mübarek bād’ Makılı Hat, Kubbede Böyle Görünmeliydi.
(Hattat Ali Toy, Ekim 2023)

veya **Şekil 14b:** Kompozisyon 2

2.2.1 Semâhâne kubbe pendentifleri üzerindeki yazılar:

Nakkaş ve hattat Mustafa Baytal ve ekibinin 1983-84 yıllarındaki onarımında ihya ettikleri, turuncu, yeşil ve beyazla tahrirlenmeyen semâhâne üçgen kubbe pendentiflerinin sarı kıvrım dal ve yeşil dolgulu rumî yapraklardan oluşan turuncu bir zemin üzerine, siyahla tahrirlenmeyen beyaz renkli iri celi sülüs, müsennâ olarak yazılmış Allah, Muhammed, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali radiyallahu anhum ibâreleri, şaşırtıcı ve nadir görülen bir kompozisyonudur (Şekil 12b).²⁷

2.2.2 Semâhâne kubbe üzerindeki kalem işleri ve yazılar:

Kubbenin dairevî tezyinat tasarımının başlangıç noktası olarak kubbe merkezinde yer alan yarım küre biçimdeki beyaz kabara etrafındaki siyah renkli zemin üzerine dairevî örgü yazı kompozisyonu sayılabilir. Beyaz kabara etrafında (يا عالماً بحالى - Yâ âlimen bi-hâlî - *Ey her halimizi bilen Allah*) beyaz celi sülüs ibâresi altı defa tekrarlanarak üstteki ‘ye’ bağlantılarıyla dairevî örgü yazı kompozisyonu oluşturuluyor (Şekil 13a).

Dairevî yazı örgü etrafında oluşan sarı zemin üzerine siyah rumî motifleri ile dolu radyal altı köşeli yıldızın her köşenin uçuna, içleri siyah renkli damla motiflerinin üzerinde (مبارك باد - mübarek bād - *mübarek olsun*) ters işlenmiş turuncu Makılı hat ibâreleri bulunduğu dikkat çekicidir (Şekil 13b). Ters işlenmiş damla şeklindeki ‘mübarek bād’ Makılı hatları, hattat Ali Toy’a göre, kubbede ya tamamen doğru işlenmiş (Şekil 13c ve 14b) veya bir düz - bir ters, münavebeli olarak işlenmiş (Şekil 14b) olarak görünmeliydi. Bu ters işlenmiş damla şeklindeki motifler, ister istemez 1980’li onarımda alınan bazı kubbe tezyinatı kalıpların yanlış uygulandığı şüphesini

²⁷ Kompozisyonundaki yazılar, Mevlânâ Dergâhında 1980’li yıllardaki onarımda mescid mahfili arkasında ve Kubâb-ül Aktâb bölümü batı, güney ve doğu duvarlarında çıkarılıp yeniden ihya edilen celi sülüs müsennâ yazılar, erken Osmanlı Dönemi’ne ait Edirne’de Eski Cami, Muradiye Camii ve Üç Şerefeli Cami, Bursa’da Ulucami, Yeşil Cami ve Cem Sultan Türbesi içindeki 15. yüzyıla ait yazı ve nakışlarla büyük benzerlik göstermektedir.

de uyandırıyor. Ama maalesef böyle bir şüphe, ancak arşivlenen kalıplar ve çekilmiş fotoğrafların detaylı bir incelemesinden sonra giderilebilir.

Damla motiflerin bulunduğu daireden sonra kubbenin ana dairevî tezyinat tasarımının üçüncü dairesi, beşgen bir malakarî kabara etrafında dönen beş iri turuncu münhani, rumî motif ve beş şeritten oluşan yeni, olağan dışı, altı tane çark-ı felek şekilden meydana gelmektedir.²⁸ Kubbenin dairevî tezyinat tasarımının dördüncü ve son dairesi çok deforme edilmiş hatayî ve rümî motiflerle dolu altı yarım şemse motiften oluşuyor. Kubbenin dairevî tezyinatı siyah ve kırmızı çizgili bir kenar ile sınırlanmış ve püsküllü tığ askı motifleriyle saçaklanmıştır. Kubbenin tezyinat ağının merkezden başlayan altı köşeli yıldız kompozisyonu etrafında gelişen, radyal olarak dizilmiş ve birbirlerine yeşil şeritlerle bağlanmış çarkı felekler ve yarım şemselerden oluşan tasarımın 15. yüzyılın sonunda veya 16. yüzyılın ilk çeyreğinde, yani ya II. Bayezid (1481-1512) veya Yavuz Selim (1512-1520) Dönemleri'nde yapıldığı tahmin edilebilir. Bursa Muradiye'de bulunan Cem Sultan Türbesi kubbe tezyinatı tasarımının yazıları ve nakışlarıyla büyük benzerlik gösterdiği (İrteş, 2018, 125-126) halde maalesef geçirdiği kötü onarımlar neticesinde semâhâne kubbe tezyinatında yer alan çoğu motif ve yazı deforme olmuştur.

2.2.3 Semâhâne kubbe kasnağındaki pencere etrafındaki tezyinat:

Kubbe kasnağındaki sekiz pencerenin etrafı, hatayî motiflerden oluşan bir çerçeve ve taçla süslenmiştir. Ancak bu iki parçalı kompozisyon yan yana gelen pencerelerde, münavebeli olarak kırmızı zemin üzerine beyaz veya beyaz üzerine kırmızı desenle tekrarlanmıştır. 19. yüzyılda yapılmış natüralist çiçek ve yaprak motiflerinin altında bulunan bu kompozisyonlar muhtemelen yukarıda söz edilen 18. yüzyıl ve 1817'deki onarımlara ait olmalıdır (Özönder, 1987, 24). 1980'li onarım sırasında, sonradan konuldukları belli olan ahşap çerçevesi, basit pencere içlikleri yerine, fevkanî duvar pencerelerinden alınan örneğe göre yapılmış, camlı alçı içlikler yerleştirilmiş ve dış yüzlerine de basit filgözü dışlıklar takılmıştır (Önge, 1990, 322).

2.2.4 Semâhâne kubbe kasnağında bulunan Arapça kuşak yazıları:

Sekiz kubbe kasnak pencerenin hemen altında ve üçgen pandantiflerin üzerinde, kubbe eteğinin içbükey profilinde turuncu zemin üzerinde, makalemizin deşifresini konu edindiği beyaz küfi ile yazılmış Arapça kuşak yazı şeridi bulunmaktadır.

3. Semâhâne kubbe kuşağındaki yazıların özellikleri

1980'li yıllardaki onarıma ait fotoğraflarla hazırlanmış arşiv dosyalarını ve 1983-1984 yıllardan önce semâhâne kubbe kasnak eteğindeki bugünkü kuşak yazı şeridin yerini gören, inceleyebilme fırsatı bulan Mevlânâ Müzesi müdür yardımcısı Naci Bakırcı'ya göre, şimdiki kuşak yazı şeridi yerine 1306/1888-1889'da nakkaş ve hattat Konyalı Mahbûb Efendi'nin resmettiği "zeytin dalı yapraklı, birbirine zincir gibi geçmeli bir bordür" yer alıyordu.²⁹ Bugünkü kuşak yazı yerindeki bu zeytin dalı yapraklı süs şeridi (Şekil 12a) Özönder'in Mahbûb Efendi hakkında makalesinde açıkça görülmektedir (Özönder, 1994, 104). Bu bilgiye göre, günümüzdeki kuşak yazıları üzerinde daha önceden, Şekil 6a, 6b ve Şekil 7a, 7b'de olduğu gibi, Mahbûb

28 Bk. (Baysal, 2023, 27) Figure 3.1. Rotational Symmetry Form Drawing.

29 Bu bilgi Mevlânâ Müzesi müdür yardımcısı Naci Bakırcı ile yapılan 2023 Ekim'deki yazışmalarımızdan alındı.

Efendi'ninkilere benzeyen bir yazı şeridi yer almamaktadır. Ayrıca 1980'li yıllardaki Mevlânâ Müzesi müdürü Erdoğan Erol'a göre, bugünkü kuşak yazı şeridi meydana çıkıncaya kadar, üzerindeki muhdes sıvanın derin kazınmasıyla yüzlerce kova dolusu fazlalığın giderilmesinden sonra "kubbe kasnağın çapı 5 m. daha genişledi".³⁰ Erol'un verdiği bilgiye göre ise, 1888-1889'de Mahbûb Efendi'ye ait bitkisel şeridi düz bir yüzey üzerinde işlenmiş ve kuşak yazıların bugün buldukları içbükey yüzeye ancak çok derin muhdes sıvaların kazınmasından sonra ulaşılabilirdi. Ama bu iki bilgi, ancak arşivlenen kalıpların ve çekilmiş fotoğrafların detaylı bir incelemesinden sonra tam onaylanabilir.

Yirmi beş buçuk Arapça mısradan oluşan kuşak yazıları, semâhâne kasnak pencerelerinin altındaki 34,73 m. uzunluğu ve 37 cm. yüksekliği olan içbükey profil şerit üzerindedir. (Şekil 1) Yazı kuşak şeritte, kırmızı bir zemin üzerine beyaz renkte serbest düğüm ve helezoni rumî motifleriyle zenginleştirilmiş beyaz tezyîni çiçekli³¹ veya Yapma Doğu Kufi³² hat Arapça ibâreleri bulunuyor. Düğüm motiflerinin oluşturduğu kapalı formların iç bünyeleri siyah rengi ile doldurulmuştur. Yazı şeridinin altında 8 cm. ve üstünde 10 cm. yüksekliği olan birer bordür yer alır. Bordürler siyah renkli bir zemin üzerine tekrarlanan, bir ters - bir düz, basit beyaz palmet ve yarım rumî motiflerinden meydana getirilmiştir (Şekil 15). Bu yazı kuşağı, Bursa, Muradiye'de bulunan 15. yüzyılda inşa edilmiş Cem Sultan Türbesindeki kubbe kasnağının altındaki içbükey profilindeki bordürsüz, "Esmâ'ül Hüsna" ince yazı kuşağının muntazam sıralanmış düğüm ve kufi yazısının renk ve motifleriyle bazı benzerlikler arz ediyor³³ (Şekil 16). Ancak Mevlânâ Dergâhında 1980'lerdeki onarım raspalarından sonra, 19. yüzyıldaki muhdes sıva altından meydana çıkartılan tüm yazılar ve süsleme motiflerinde olduğu gibi, uzman bir hattat ve müzehhip tarafından onarılmadığı için, bu kûfîler vasıflı değildir, hem yazandan hem işleyenden kaynaklanan çok harf hataları ile motif şekil bozuklukları görülmektedir.

Şekil 15: Mevlânâ Dergâhı Semâhâne Kubbe Kasnak Kuşak Yazıları. (Foto: Ahmet Kuş, 19.09.2023)

30 Bu bilgi eski Mevlânâ Müzesi müdür Erdoğan Erol ile yapılan 2023 Kasım'daki telefon görüşmemizden alındı.

31 Zennûn-Serin'in tanımına göre "tezyîni ve çiçekli kufî (el-kûfiyyü'l-muzarhef) yazısında harflerin uçları ve yazı boşlukları; yaprak kıvrımları, stilize çiçek ve hayvan motifleriyle bezenmiştir" (Zennun - Serin, 2002, 26/344).

32 Doç. Dr. Ali Toy Hoca'nın "Yapma Doğu Kûfisi" tanımı ve yardımları için şükranlarımızı arz ederiz.

33 Detaylı bilgi için bk. (Kamacı, 2021, 95; Kaya, 2024)

Şekil 16: Bursa Cem Sultan Türbesi Kubbe Kuşak Yazıları. (<https://www.semerkanddanbosnaya.com/portfolio/cem-sultan-turbesi/erişim tarihi 21.10.2023>)

4. Mevlânâ ve Arapça:

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) XIII. Belh'te doğduktan sonra küçük yaşlarda ailesiyle birlikte terk-i diyâr etmiş, vefatına kadar Konya'da yaşamıştır. Babası Bahâeddîn Veled (ö. 628/1231) yaşadığı dönemin ileri gelen din âlimlerinden biri olmakla beraber, *Maârif* adlı eserin müellifidir. Mevlânâ, ilk tahsilini babasından görmüştür. Rûmî, yirmi dört yaşındayken babasını Konya'da kaybetmiştir. Bunun üzerine, bir rivayete göre babasının vasiyeti başka bir rivayete göre Konya hükümdarı Alaeddîn Keykubad'ın (1220-1237) isteği ve yine bir diğer rivayete göre babasının müritlerinin ricası üzerine babasının müftülük makamına oturmuş, “tarikatten uzak, şeriatin müftüsü” olmuştur (Füruzanfer, 2005, 79). Çocukluktan itibaren Arapçayla haşır neşir olan Rûmî'nin eserlerine ve özellikle *Divân-ı Kebîr*'e bakıldığında, onun İran ve Arap edebiyatına iyi derece vakıf olduğu ve iki dilde de edebî eserler üretmede yetkin olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, Mevlânâ'nın şiirlerinde Rumca ve Türkçe unsurların var olduğu, büyük sûfinin bu dilleri de bildiğini göstermektedir.³⁴

Mevlânâ, her ne kadar düşüncelerini şiir aracılığıyla paylaşsa da şairlikten nefret ettiğini, onun için şairlikten daha kötü bir iş olmadığını ve “yârân” için şiir yazdığını belirtmiş, şiir yazmayı işkembe içindeki dışkıyı temizlemeye benzeterek şiirin “en alçak metâ” olduğunu vurgulamaktan çekinmemiştir (Rûmî, 1400, 92). Mevlânâ şiir yazmayı ayıp saysa yaşadığı dönem ve bulunduğu kültür çevresindeki şartları gözetenek düşüncelerini insanlara iletmenin en kestirme ve keskin yolunun şiir olduğunun farkındaydı. Dolayısıyla, düşüncesinin şiir aracılığıyla sonraki asırlar için konuşma yetisinin kanal kazmasına³⁵ mâni olmamış ve şiir yazmayı tercih etmiştir.

Mevlânâ için lisan bir araçtır ve bu durumu, eserlerinde özellikle vurgulamıştır.³⁶ Rûmî, eserlerinin büyük bir kısmını Farsçayla yazmayı tercih etse de, *Mesnevî*'nin III. defterinde Arapça ve Farsça arasında bir kıyas yapmış, Arapçanın “daha hoş” olduğunu ifade etmiştir (Rûmî, 2015, 438). Mevlânâ, gazellerinden birinde de Arapçayı Farsçaya nazaran daha hoş bir dil olarak kabul ettiğini vurgulamıştır (Mevlânâ Celâleddîn Muhammed Mevlevî, 1394, 458).

Arapçayı Farsçadan daha üstün ve hoş görmek sadece Mevlânâ ile sınırlı değildir. Esasında bu durum, Arapçanın Kurân-ı Kerim ve İslâmiyet dili olmasıyla alakalı bir durumdur. Nitekim Rûmî'nin çağdaşı olan Sa'dî-i Şirazi (ö. 691/1292) de *Gülistan*'da

³⁴ Mevlânâ'nın şiirlerinde Rumca unsurlar için bk. (Gölpınarlı, 2015, 256). Ayrıca, Mevlânâ'da Türkçe unsurlarla ilgili bk. (Yaltkaya, 2010).

³⁵ *Mesnevî*'nin III. defteri, 2535 numaralı beyit. Bk. (Rûmî, 2015, 394).

³⁶ Meselâ *Mesnevî*'nin II. defterinde “Rûhün Türkçeyle Arapçayla işi ne?” demiştir. Bk. (Rûmî, 2015, 180).

Arapçanın Farsçadan daha üstün olduğunu ima eder cümleler kurmuştur (Sadi-i Şirazi, 1394, 142). Hâfız-ı Şirazi (ö. 792/1390 ?) de aynı durumu ima ve ifade etmiştir (Hâfız-ı Şirazi, 1395, 143).

5. *Dîvân-ı Kebîr*'de Arapça Unsurlar:

Dîvân-ı Kebîr, Mevlânâ'nın gazellerini ve rubâilerini ihtivâ eden eseridir. Mevlânâ, şiiirlerinin büyük bir kısmını Şems-i Tebrîzî (ö. 645/1247 ?) ile tanıştıktan sonra söylemiş (Yazıcı, 1994, 9/432) ve bu şiiirler Mevlânâ'nın etrafındakiler tarafından kayıt altına alınmıştır.³⁷ Çok hacimli bir divan olması hasebiyle bu esere *Dîvân-ı Kebîr* denmiştir. Bununla birlikte Mevlânâ, şiiirlerinde kendi adı veya lakabı yerine Şems veya Şems-i Tebrîzî kelimelerini mahlas olarak kullandığı için onun bu eseri *Dîvân-ı Şems*, *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî* olarak da bilinmektedir. Ayrıca, Mevlânâ'nın bazı gazellerinde mahlas kelimesi yerine "Hâmûş, Hâmoş, Hamoş" gibi kelimeler vardır ki bazı araştırmacılara göre bu kelimeler Mevlânâ'nın mahlası olarak kabul edilmiştir (Şefii-i Kedkenî, 1387, 1/44).

Dîvân-ı Kebîr, ömrünü Mevlânâ araştırmalarına adayan merhum Bedüzzamân Fürûzanfer (ö. 1970) tarafından on cilt hâlinde neşredilmiştir.³⁸ Fürûzanfer, çokça yazma eserden faydalandığı için onun neşrinde Mevlânâ'ya ait olmayan şiiirlerin bulunması ihtimâl dâiresindedir. Fürûzanfer'in neşrinde toplamda 36,360 beyit bulunmaktadır ki bunların 3,229'u gazel, 1,983'ü rubâî ve 44'ü tercî-i bend formundadır (Şefii-i Kedkenî, 1387, 1/44). Bu gazellerin büyük bir kısmı Farsçadır. Eserin tamamına göre büyük bir yekûn oluşturmaya da *Dîvân-ı Kebîr*'de Arapça şiiirler de bulunmaktadır. Söz konusu Arapça şiiirler genel olarak iki kategoride toplanabilir: 1. Tamamen Arapça olan şiiirler, 2. Mülemma (yani bir mısra, bir beyit veya bir kısmı Arapça olan şiiirler). *Dîvân-ı Kebîr*'de yer alan ve bütünüyle Arapça yazılmış olan gazellerin toplam sayısı 76'dır (Tabatabai, 1381, 2).³⁹

6. Konya Mevlânâ Dergâhı Semâhânesi'nin kuşak yazıları:

Şimdiye kadar Mevlânâ Dergâhı semâhânesi'nin kuşağındaki yazıları konu eden bir akademik çalışma yayımlanmıştır.⁴⁰ Söz konusu çalışmada, kuşaktaki yazıların okunuşun zor olduğu ifade edilmiş, yazıların mâhiyeti ve içeriği hakkında bilgi verilmemiş ve deşifre edilmemiştir (Baysal, 2023, 29). Oysa ki söz konusu eserler okunaklıdır ve deformeler yazıların okunması için bir mâni teşkil etmemektedir.

Semâhane kuşaktaki yazıların tamamı Mevlânâ'nın Arapça gazellerinden seçilmiştir. Yukarıdada belirtildiği üzere, Mevlânâ'nın gözünde Arapça Farsçadan daha hoş bir dildir. Bu durumdan haberdar olan dergâhın mimarları ihtimal ki bu sebepten

37 Mevlânâ'nın Şems'ten önce de şiiirler yazdığı ileri sürülmüştür. Bk. (Gölpınarlı, 2015, 251).

38 Eserin dördüncü baskısının künyesi şu şekildedir: (Fürûzanfer, 1378). *Divan-ı Şems*'in İran'da birçok yayınevi tarafından neşredilmiştir. Bununla birlikte on cilt olan yayın bir araya getirilerek tek cilt hâlinde 1394 hicri-i şemsî (2015-2016) yılında bir daha Tahrân Üniversitesi Yayınları tarafından neşredilmiştir (Mevlânâ Celâleddîn Muhammed Mevlevî, 1394).

39 *Divân-ı Kebîr*'de yer alan Arapça ibâreler ve beyitlerle ilgili İran'da 2002 yılında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu tezde *Divân-ı Kebîr*'deki Arapça ibareler 3 kategoride toplanmıştır: 1. Bütünüyle Arapça olan gazeller, 2. En az bir mısra veya beyit Arapça içeren şiiirler (mülemma şiiirler), 3. Tam bir mısra olmayıp Farsça bir mısra içinde yer alan Arapça ibâreler. Detaylı bilgi için bk. (Tabatabai, 1381). Bununla birlikte, Türkiye'de 2013 yılında aynı konuda bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bk. (Demir, 2013).

40 Söz konusu çalışma yayımlandığında makalemizle ilgili çalışmamızın büyük bir kısmı hazırlanmıştı ancak dergiye gönderilmemişti.

dolayı böyle bir tercihte bulunmuşlar ve Arapça gazellerden seçmeler yaparak kuşağa işlemişlerdir. Kuşaktaki yazıların bilgileri şu şekildedir: Sırasıyla kuşakta *Divân-ı Kebîr*'deki 278 numaralı gazelin tamamı, 288 numaralı gazelin 9 ve 10. beyitleri ve 3221 numaralı gazelin ilk dört beyti yer almaktadır. Bu gazellerin tamamı Arapçadır ve mülemmâ değildir. Kuşakta bulunan şiirler, Türkçe transkripsiyonları ve Türkçe tercümeleri aşağıdaki gibidir:

6.1. 278 Numaralı Gazel: (1. Beyit Şekil 17'de ve son beyit Şekil 18'de bulunmaktadır):⁴¹

[Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün]

1. Ene lâ uksimu illâ bi-ricâlin sadekûnâ Ene lâ a'sîku illâ bi-melâhin aşekûnâ	أَنَا لَا أُقْسِمُ إِلَّا بِرِجَالٍ صَدَقُوا أَنَا لَا أَعْشِقُ إِلَّا بِمِلَاحٍ عَشِيقُوا
2. Fe-sabû sümme sabînâ fe-etû sümme etînâ Lehümü'l-fazlu aleynâ li-me mimmâ sabekûnâ	فَصَبُوا ثُمَّ صَبِينَا فَاتُوا ثُمَّ اتِينَا لَهُمُ الْفَضْلُ عَلَيْنَا لِمَ مِمَّا سَبَقُونَا
3. Fe-fetahnâ hadekâtin ve ganimnâ sadekâtin Ve sareknâ sarekâtin fe-izâ hüm sarekûnâ	فَفَتَحْنَا حَدَقَاتٍ وَغَنِمْنَا صَدَقَاتٍ وَسَرَقْنَا سَرَقاتٍ فَإِذَا هُمْ سَرَقُونَا
4. Fe-zafernâ bi-kulûbin ve galimnâ bi-guyûbin Fe-saka'Allâhu ve sukÿen li-uyûnin ramakûnâ	فَقَطَّرْنَا بِقُلُوبٍ وَغَلِمْنَا بِغُيُوبٍ فَسَقَى اللَّهُ وَسُقِيَاً لِعُيُوبٍ رَمَقُونَا
5. Lehika'l-fazlu ve illâ lehütiknâ ve heliknâ Fe-ferernâ ve nefernâ fe-izâ hüm lehikûnâ	لَحِقَ الْفَضْلُ وَالْأَلْهَيْتُكْنَا وَهَلِكْنَا فَقَرَرْنَا وَتَفَرَرْنَا فَلِذَا هُمْ أَلْحَقُونَا
6. Ene lev-lây uhâzir sahata'Allâhu le-kultu Ramaka'l-aynü lizâmen halakûnâ halakûnâ	أَنَا لَوْلَايَ أَحْذِرُ سَخَطَ اللَّهِ أَقْلُدْتُ رَمَقَ الْعَيْنُ لِيْزَامًا خَلَقُونَا خَلَقُونَا
7. Fe-ta'arraz li-şümûsin mekenet tahte nüfûsin Ve sakûnâ bi-ku'ûsin razeKûnâ razeKûnâ	فَتَعَرَّضَ لِشُمُوسٍ مَكَنتِ تَحْتِ نَفُوسٍ وَسَقُونَا بِكُؤُسٍ رَزَقُونَا رَزَقُونَا

Tercüme:

1. Ben, bize sâdik erler dışında kimseye yemin etmem. Ben bize âşık olan tatlı sevgililer dışında kimseye âşık olmam.

2. Önce onlar bize âşık oldu, sonra biz onlara âşık olduk. Bize geldiler, biz de onlara doğru geldik. Onların fazileti, hep bizim rehberimiz olduklarındandır.

3. Gözlerimizi açtık, keremlerinden nasiplendik. Çalınacakları çaldık, sonra ansızın onlar bizi çaldılar.

4. Kalplere galip geldik, gaipleri öğrendik. Allah bize bir bâde içirdi, bize bakanların gözlerini şaraba doyurdu.

5. [Tam zamanında] fazilet bize ulaştı. Aksi takdirde rüsva ve helâk olacaktık. O ikisi bize tam ulaşacakken ürktük ve kaçtık.

41 Eylül 2023'te fotoğrafları titizlikle bize ulaştıran Doç. Dr. Mustafa Akkuş ve Ahmet Kuş Bey'e şükranlarımızı arz ederiz.

6. Allah'ın gazabından korkmasam “Ölümlle göz göze geldik ve onlar tekrar bizi yarattılar!” derdim.

7. Canların altında bulunan Şemslere/güneşlere yönel. Bize, rızığımız olarak belirledikleri kâselerle şarap içirdiler. (Füruzanfer, 1378, 1/173; Tabatabai, 1381, 40-41).

Şekil 17: 278 Numaralı Gazelin 1. Beyit. (Foto: Ahmet Kuş, 19.09.2023)

Şekil 18: 278 Numaralı Gazelin Son Beyit. (Foto: Ahmet Kuş, 19.09.2023)

6.2. 288 Numaralı Gazel: *Divan-ı Kebîr* neşrine göre toplamda on beyitten oluşan bu gazelden üç buçuk mısra (bir buçuk beyit) alınmıştır. Alınan mısralar ise 9. ve 10. beyitlerdir. Anlam bütünlüğünü görmek açısından yarım olan beytin eksik kısmı köşeli parantez içinde verildi. Ayrıca transkripsiyon ve tercüme numaraları gazelin beyit sırasına göre yazıldı. (Mısralar şekil 19 ve 20’de bulunmaktadır):

[Müstef’îlâtün, Müstef’îlâtün veya Fa’lün Fa’ülün Fa’lün Fa’ülün]

9. [İşkî hisâni] nahve’l-maâni Hâzâ kifâni lâ tazlimûnâ	عشقى حصانى [تحو المعانى] هذا كفىنى، لا تظلمونا
10. El-ıšku hâlün mülktün ve mâlün Nevmî muhâlün lâ tazlimûnâ	العشقى حال، ملك و مال نومى محال لا تظلمونا

Tercüme:

9. [Benim aşkı] en güzel mânâlara [götüren merkeptir]. Bana bu yeter, bize zulmetmeyin!

10. Aşk bana ‘hâl’dir;⁴² mal ve mülktür. Benim uyku uyumam muhâldir, bize zulmetmeyin. (Füruzanfer, 1378, 1/177; Tabatabai, 1381, 48).

42 Hal bir tasavvuf terimidir. Detaylı bilgi için bk. (Demirci, 1997).

Şekil 19: 288 Numaralı Gazel. (Foto: Ahmet Kuş, 19.09.2023)

Şekil 20: 288 Numaralı Gazel. (Foto: Ahmet Kuş, 19.09.2023)

6.3. 3221 Numaralı Gazel: Toplamda beş beyitten oluşan bu gazelin ilk dört beyti kuşağa yazılmıştır. Kuşaktaki ilk beyit Şekil 21 ve son beyit ise Şekil 22'de bulunmaktadır:

[Mefâ'ilün Faülün Mefâ'ilün Faülün]

1. <i>Elâ harîme Leylî aleykümü selâmî</i> <i>E dertümü aleynâ safiyyeti 'l-müdâmi</i>	الا حريم ليلى، عليكم سلامى آدرتم علينا صفية المدام
2. <i>Fe-zâ rebîu vaslîn ve nevbetü 'l-telâkî</i> <i>Ve nimetün ahâtat cemîatü 'l-enâmi</i>	قد اربيع وصل و نوبته التلاقى ونعمته احاطت جميعه الانام
3. <i>Tedâvelû kuûsen ve eskirû ruûsen</i> <i>Kezâ yekûnu hakkân velîmetü 'l-kirâmi</i>	تداولوا كوساً وأسكروا رؤساً كذا يكون حقاً وليمة الكرام
4. <i>Fe-vaslûküm medîdün⁴³ slû bi 'l-inkitâin</i> <i>Ve nüzlûküm mezîdün külû bi-lâ gırâmi</i>	فوصلكم مديد صلوا بلا انقطاع ونزلكم مزيد كلوا بلا غرام

Tercüme:

1. Ey Leylâ'nın harîminin sâkinleri! Benden size selam olsun! Zira siz katıksız şarabı bize doğru dolaştırdınız.

2. Bu, vuslat baharı ve buluşma zamanıdır! Bu, tüm halkı çevreleyen nimettir!

3. Kadehleri dolaştırın! Büyükleri sarhoş edin! Yücelerin ziyafeti gerçekten de böyle olmalı!

4. Vuslatınız uzundur. Hemen vuslata kavuşun! Ziyafet yemeğiniz bereketlidir, onu yiyin, size zararsızdır. (Füruzanfer, 1378, 7/80; Tabatabai, 1381, 206).

Şekil 21: 3221 Numaralı Gazelin İlk Beyit. (Foto: Ahmet Kuş, 19.09.2023)

Şekil 22: 3221 Numaralı Gazelin Son Beyit. (Foto: Ahmet Kuş, 19.09.2023)

Sonuç

Bu çalışmada öncelikle yaklaşık 600 yıllık bir geçmişe sahip olan Konya Mevlânâ Dergâhı hakkında tarihî bilgiler verilmiştir. Akabinde, Mevlânâ Dergâhı'nın semâhânesi üzerine durulmuş ve semâhânenin tarihlendirilmesi, mimarî özellikleri, tezyinatı ve geçmiş dönemdeki tamir faaliyetleri incelenmiştir. Araştırmalar sonucu, şimdilik kesin bir tarihî belgeye ulaşmamakla birlikte, semâhânenin taşıdığı mimarî özellikleri ve açığa çıkarılan tezyinatından hareketle, büyük ihtimalle 15.nci yüzyıl sonu ile 16.ncı yüzyılın başında inşa edildiği tahmin edilmiştir. Çalışmanın devamında semâhânedeki kalemleri ve yazılar incelenmiştir ki bu yazıların en önemli kısmı kuşak kasmağında bulunan ve okunması zor olan Arapça yazılardır. Çalışmada kûfî hatla yazılan bu yazıların tamamının Mevlânâ'nın Arapça gazellerinden seçilen beyitlerden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda Mevlânâ Dergâhı'nın tarihi hakkında bilgi verildikten sonra Mevlânâ'nın Arapçaya verdiği ehemmiyet açıklanmış ve *Divân-ı Kebîr*'deki Arapça unsurlar üzerine bilgi verilmiştir. Müemmma gazeller haricinde Fûruzanfer neşrine göre *Divân-ı Kebîr*'de tamamı Arapça olan toplamda 76 gazel bulunmaktadır. Mevlânâ Dergâhı'nın semâhâne kubbe kasmağı kuşak yazıları incelendiğinde kuşaktaki yazıların *Divân-ı Kebîr*'in 278, 288 ve 3221 numaralı gazellerden alındığı tespit edilmiştir. Sırasıyla kuşakta *Divân-ı Kebîr*'deki 278 numaralı gazelin tamamı, 288 numaralı gazelin 9 ve 10. beyitleri ve 3221 numaralı gazelin ilk dört beyti yer almaktadır. 288 numaralı gazelden alınan iki beyitten ilki (gazelin 9. beyti) yarımıdır. Bu gazellerin tamamı tasavvufî mâhiyettedir. Böylelikle Mevlânâ Dergâhı semâhânesi kubbe kasmağında yer alan 34,73 metrelik kuşak yazılarının tamamının *Divân-ı Kebîr*'den seçilmesi, gerek dil gerekse üslup ve anlam bakımından birbiriyle bağlantılı uzun şerit kuşak metni için uygun olmuştur. Bununla birlikte kullanılan istifsiz kufî hat ve erken dönem Osmanlı tezyinatı sade, estetik ve okunaklı bir stilin oluşmasını sağlamıştır.

Kaynaklar/References

- Akyurt, Mehmet Yusuf. *Konya Âsar-ı Atika Müzesi Muhtasar Rehberi*. İstanbul: Alaeddin Klişe Fabrika ve Matbaası, 1930.
- Bakırcı, Naci. “1997 Yılı Mevlana Müzesi Semahane Kurtarma Kazısı”. *IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*. 97-109. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1999.
- Bakırcı, Naci. “Konya Mevlana Dergahı”. *İSTEM* 10 (01 Aralık 2007), 191-202.
- Bakırcı, Naci. “Mevlâna Müzesi Kubbe-i Hadrâ'nın Kalem İşî Süslemeleri ve Yapılan Restorasyon Çalışmaları”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Özel Sayı* (2019), 322-338.
- Baysal, Ali Fuat. “Konya Mevlânâ Dervish Lodge, Ritual Hall (Semahâne) Painted Decoration and Periodic Analysis”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 108 (2023), 21-38. <https://doi.org/10.60163/hbv.108.002>
- Baysal, Ali Fuat. *Kubbe-i Hadra Kalemîşi ve Tezyinatı ve Onarımı*. Konya: Palet Yayınları, 2020.
- Baysal, Ali Fuat - Sayin, Ayşe Zehra. “Restorasyon Sonrası Kubbe-i Hadrâ Kalem İşleri Üzerine Değerlendirme”. *İSTEM* 33 (2019), 39-64. <https://doi.org/10.31591/istem.550810>
- Çelebi, Evliya. *Seyahat-name*. İstanbul: İkdam Matbaası, 1314.
- Demir, Elif. *Mevlânâ'nın Dîvân-ı Kebîr Adlı Eserinde Geçen Arapça Unsurlar (Bedi'uzzamân-i Furûzânfer'in, Dîvân-ı Kebîr, Külliyyât-ı Şemsi Tebrîzî, Tovzihât-ı Fihrist ve Keşfu'l-Ebyât Eseri'nin Birinci Cildine Göre)*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kırıkkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Demirci, Mehmet. “Hal”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15/216-218. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Diez, Ernest vd. *Karaman Devri Sanatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi, 1950.
- Dülgerler, Osman Nuri. *Karamanoğullar Dönemi Mimarisi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 1994.
- Eflaki, Ahmed. *Ariflerin Menkubeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabcacı, 2006.
- Erdoğan, Muzaffer. “Yavuz Selim Devrinde Konya”. *Anıt* 15 (1950), 9-16.
- Erol, Erdoğan. “Onarılarak Hizmete Sunulan Kültür Vakıflarımız, Mevlana Müzesi”. *Eski Eserler ve Müzeler Bülteni* 7 (1986), 20-25.
- Erol, Erdoğan. “Padişah III. Selim'in Mevlânâ'nın Türbesi için Yaptırdığı Püshide”. *Türk Etnografya Dergisi* 69 (1991), 9-31.
- Fürüzanfer, Bediüzzaman (ed.). *Külliyyât-ı Şems veya Dîvân-ı Kebîr (Mevlânâ Celâleddîn Muhammed Meşhûr be Mevlevî)*. 10 Cilt. Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, 4. Basım, 1378.
- Fürüzanfer, Bediüzzaman (ed.). *Külliyyât-ı Şems veya Dîvân-ı Kebîr (Mevlânâ Celâleddîn Muhammed Meşhûr be Mevlevî)*. 10 Cilt. Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, 4. Basım, 1378.
- Fürüzanfer, Bediüzzaman. *Mevlana Celeleddin*. çev. Feridun Nafiz Uzluk. Konya: T.C. Konya Valiliği, 2005.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ Celeleddin (Hayatı, Eserleri, Felsefesi)*. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2015.
- Hâfız-ı Şirazi. *Dîvân-ı Hâfız (be Sa'y-ı Sâye)*. ed. Sâye (Huşeng-i İbtihac). Tahran: İntişârât-ı Kârname, 19. Basım, 1395.
- Hammer-Purgstall, Joseph von. *Devlet-i Osmaniye Tarihi*. çev. Mehmet Ata Bey. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.
- İbn Batuta. *Seyahatname-i İbni Batuta*. çev. Memmed Şerif Paşa. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- İrteş, M. Semih. “Mevlana Türbesi Kubbe-İ Hadra Kalemîşi Restorasyon'unda Yeni Buluntular”. *Lale* 1/1 (22 Ocak 2020), 6-21.
- İrteş, M. Semih. “Şehzade Mustafa ve Cem Sultan Türbesi Kalem İşleri”. *Cem Sultan ve Dönemi*. ed. Bilal Kemikli - Olcay Kocatürk. 123-136. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2018. <http://ktp.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=tr&midno=147948750&Dergivalkod=2482>
- İrteş, Muammer Semih - Baysal, Ali Fuat. “II. Bayezid Dönemi Kalem İşlerinde Bir Üslup: Yaprak Çıkıntıları”. *İSTEM* 37 (30 Haziran 2021), 125-140. <https://doi.org/10.31591/istem.959181>

- Kamacı, Ayşegül. *Bursa Cem Sultan Türbesi Kalem İşleri ve Kompozisyon Özellikleri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Karaçelebizade, Abdülaziz Efendi. *Süleymân-nâme*. Kahire: Bulak, 1248.
- Kaya, Murat. "Cem Sultan Türbesi", 12 Mart 2024. <https://www.semerkanddanbosnaya.com/portfolio/cem-sultan-turbesi/>
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*. Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1964.
- Küçükdağ, Fatih. "Konya'da Bir Mevlevi Manzumesi (Piri Mehmed Paşa Zâviyesi ve Vakfiyesi)". *Vakıf Haftası Dergisi* 9 (1992), 159-178.
- Küçükdağ, Fatih. "Sultan Selim Camii ve Külliyesi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/516-517. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Matrakçı, Nasuh. *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrâkeyn-i Sultan Süleyman Hân*. ed. Hüseyin Gazi Yurdadın. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.
- Matrakçı, Nasuh. *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrâkeyn- i Sultan Süleyman Hân*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi:
- Mevlânâ Celâleddîn Muhammed Mevlvî. *Külliyât-ı Şems*. ed. Bediüzzaman Füzuranfer. Tahran: İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, 1394.
- Önge, Yılmaz. "Konya Mevlana Dergahında Yapılan Son Onarımlar Hakkında Bazı Düşünceler". *VII. Vakıf Haftası Bildirileri (Konuşmalar ve Tebliğler)*. 319-324. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1990.
- Özkafa, Fatih. *İstanbul Selâtin Camilerinin Kuşak Yazıları*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Özönder, Hasan. "Mevlana Türbe ve Külliyesinin Tamir ve İlaveler Kronolojisi". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 2 (1987), 13-75.
- Özönder, Hasan. "Mevlânâ Türbesi Mescid ve Semâ-hânesi'nin Son Nakkaş ve Hattatı Konyalı Mahbûb Efendi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1 (1994), 93-108.
- Peçevi, İbrahim. *Peçevi Tarihi*. ed. Murat Unaz. İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1968.
- Ramazanzade, Mehmed Çelebi. *Tarih-i Nişancı Mehmed Paşa*. İstanbul: Tab'hane-i Amire, 1290.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Fih-i Mâ Fih (ve Peyvest-ha-i Nev-Yâfte)*. ed. Tevfik Subhani. Tahran: Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab-ı Parse, 5. Basım, 1400.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Hicabi Kırilangıç Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Sadi-i Şirazi. *Gülistan*. ed. Muhammed Ali Furuği. Tahran: İntişarat-ı Harezmi, 12. Basım, 1394.
- Sakıb Dede. *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*. Kahire: Matbaa-i Vehbiyye, 1283.
- Solakzade, Mehmed Hemdemi. *Solakzade Tarihi*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1297.
- Şeffî-i Kedkenî, Muhammed Rıza. *Gazeliyât-ı Şems-i Tebriz*. 2 Cilt. Tahran: İntişarat-ı Sühan, 1387.
- Şikârî. *Karamanoğulları Tarihi*. çev. Mesut Koman. Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1946.
- Tabatabai, Seyyid Hasan. *Tercüme-i Eş'âr ve İbârât-ı Arabî-i Dîvân-ı Şems*. Edebiyat ve Sosyal Bilimler Fakültesi: Tahran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1381.
- Tanrıkorur, Şermin Barihüda. "Mevleviyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/468-475. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004.
- Tanrıkorur, Şermin Barihüda. *Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2000.
- Tuncer, Orhan Cezmi. *Anadolu Kümbetleri 2: Beylikler ve Osmanlı Dönemi*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1991.
- Uzluk, Şahabettin. *Mevlana'nın Türbesi*. Konya: Konya Halkevi Yayınları, 1946.
- Uzluk, Şahabettin. "Türk Mimarisinde Mevlana Türbesi ve Onun Mimari Değeri". *Konya Halkevi Kültür Dergisi* Mevlana Özel Sayısı (1943), 144-147.
- Yaltkaya, M. "Mevlana'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler". *Journal of Turkology* 4 (24 Aralık 2010), 112-168. <https://doi.org/10.18345/tm.16465>
- Yazıcı, Tahsin. "Divân-ı Kebîr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/432-433. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994.

Zennun, Yusuf - Serin, Muhittin. "Kûfî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/342-345. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.

Extended Abstract

This study was made to examine the history, location and context of the uninterrupted row of kufic Arabic inscriptions found encircling the dome drum covering the semâhane (whirling hall) of the historical Mevlânâ Dergâh located in present day Konya Mevlânâ Museum. Mevlânâ Dergâh for almost 600 years was the home of the pîr (head) and administrative center of the Mevlevi Sufi Order of dervishes. Mevlevihanec (Mevlevi dervish lodges) and members of the order were governed from this center until activities of all dervish lodges and madrasas was prohibited in 1925 and the dergâh was converted into a museum.

The head of the Mevlevi sufi order, Mawlana Jalaluddin Rumi (1207-1273) and his son Sultan Veled (1226-1312), the founder of the order, are buried in the Mevlânâ Dergâh complex under the tall cylindrical green dome known as the Kubbe-i Hadra. For over 400 years, after every Friday prayer, the Mevlevi Âyini Şerîf (ritualistic Whirling Ceremony of the Mevlevi dervishes) used to be performed in the presence of Rumi and Sultan Veled, in the square-planned semâ meydan (space under the dome) of the semâhane located to the north of the Kubbe-i Hadra. An integrity of meaning and harmony existed in the semâhane because both the couplets of the uninterrupted row of kufic Arabic inscriptions found encircling the semâhane's dome drum and most of the lyrics of the Mevlevi Âyini Şerîfs were selected from Rumi's *Divân-ı Kebîr*. However, this integrity was disrupted after the late 19th century renovation and restoration carried out during the time of Abdülhamid II. between 1886 and 1889, when the semâhane was extended on its northern and eastern sides and lodges for the mutrib (accompanying dervish musicians) and spectators were constructed on the first and mezzanine floor. During this renovation, in 1305-1306 /1886-1887, all the painted decorations and calligraphy on the dome and pendentives of the semâhane were totally covered and repainted by painter Mehmed Mahbûb el-Konevî b. Hamdi Mustafa Rüşdî in a 19th century Turkish Empire decoration style, resulting in the covering of the kufic Arabic inscriptions in the dome drum belt.

The semâhane dome drum belt inscriptions were first exposed in the 20th century during the extensive 1982-1986 repairs carried out in the Konya Mevlânâ Museum. During this renovation the covering plaster layers of Mahbûb Efendi's 19th century calligraphy and Turkish Empire style decorations were rasped off the dome and pendentive surfaces of the semâhane to expose the underlying inscriptions which were then repainted by Mustafa Baytal and his team between 1983 and 1984. To date no extensive evaluation has been made of the major changes brought about in almost all of the painted decorations and calligraphy of the Mevlânâ Dergâh during these 1980's repairs and the kufic dome drum inscriptions in the semâhane have not been properly deciphered.

In this study, the architectural history of the Mevlânâ Dergâh's semâhane with its renovation and restorations were examined in an attempt to date and reveal the physical decorative context of its dome drum inscriptions. These inscriptions share similar stylistic and decorative elements with late 15th to early 16th century Bursa and Edirne Ottoman examples. Then for the first time, by revealing their sources in Rumi's *Divân-ı Kebîr* and giving the transcriptions and Turkish meaning of the lines of the kufic Arabic verses, the dome drum inscriptions in Mevlânâ Dergâh's semâhane were finally deciphered. It was shown that these inscriptions were all taken from the Arabic ghazals found in Rumi's *Divân-ı Kebîr*. They consist of the seven couplets of the 278th ghazal, the 9th and 10th couplets of the 288th ghazal and the first four couplets of the 3221 ghazal. These 25 1/2 lines of poetry taken from the same source are all of Islamic mystical nature in their content. Connected to each other in terms of similar language, form, style and content, they provide perfect text material for the uninterrupted row of 34,73 metre long inscriptions encircling the dome drum of Konya Mevlânâ Dergâh's semâhane.